

Harald Jähner: Aftermath. Life in the Fallout of the Third Reich, 1945–1955.

(Translated by Shaun Whiteside.) WH Allen, London, 2021. 382 oldal.

Harald Jähner újságíró, történész munkája eredetileg 2019-ben jelent meg német nyelven, és hamar népszerű lett Németországban, ahol a *Der Spiegel* 2020 bestsellerei közé választotta. Az 1953-as születésű Jähner, aki korábban a *Berliner Zeitung* újságírója volt, illetve a Berlieni Művészeti Egyetem címzetes egyetemi tanára, könyvében arra vállalkozott, hogy bemutassa a német emberek életét a II. világháború lezárulta utáni tíz évben. A könyvet 2021-ben jelentette meg angol nyelven a Penguin Bookshoz tartozó WH Allen kiadó, a fordítás Shaun Whiteside munkája.

A könyv eredeti német címe (*Wolfszeit*), a magyar nyelvben is bevett „ember embernek farkasa” mondásra utal, és többször is megjelenik a kötetben. Először a könyv elején, a visszaemlékezések kapcsán, majd pedig a fosztogatásokról és a feketepiacról szóló fejezetben találkozhatunk ismét vele. A könyv egyik legfontosabb célja azonban az, hogy bemutassa, mennyire sokféleképpen élték meg a németek a háború utáni tíz évet.

Jähner munkájának első kétharmada inkább társadalomtörténeti, utolsó harmada inkább kultúrtörténeti fókuszú. Mindemellet a szerző tudatosan épít a mentalitástörténet és a német *Alltagsgeschichte* hagyományaira. Kedvelt forrástípusául a korszak különböző sajtócikkei szolgálnak, és gyakran mutatja be egy-egy kérdés

társadalmi lecsapódását a korszak filmművészeti és irodalmi alkotásain keresztül. A munka gyakran használja forrásként a visszaemlékezéseket, köztük is külön figyelmet érdemel Brigitte Eicke naplója, amely 2013-as megjelenésekor nagy vitát váltott ki Németországban. A *Backfisch im Bombenkrieg* címen napvilágot látott napló nyomán többen is rámutattak, mennyire érdektelenek voltak a német átlagemberek a zsidók vagy a megszállt területek lakói iránt (hogy ez mennyire kérhető számon egy kamaszon, az már egy másik téma).¹ Jähner nem tör pálcát „Gitti” felett, helyette az ő szövegét is felhasználva mutatja be, hogy a világháborús szenvedések vége sok emberben inkább eufóriát okozott, semmint mély letargiát, még akkor is, ha esetleg elveszítették valamelyik rokonukat. Brigitte édesapja is a fronton esett el, de lányát ez nem akadályozta

¹ Paulick, Jane 2013: The Carefree Life of a Teen in Wartime Berlin. *Der Spiegel* 2013. június 12. <https://www.spiegel.de/international/zeitgeist/wwii-diary-shows-surprisingly-ordinary-life-of-berlin-teenager-a-901355.html>; Miller, Dan 2013: Incredible Diary of World War: Two German teenager reveals how death and destruction became mundane and allowed a nation to turn a blind eye to its own brutality. *Daily Mail* 2013. június 13. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2340869/Diary-World-War-Two-German-teenager-reveals-death-destruction-mundane-allowed-nation-turn-blind-eye-brutality.html> – utolsó letöltések: 2022. február 14.

meg abban, hogy a háború után még olyan orosz filmek vetítésére is elmenjen a moziba, amelyekből egy szót sem értett, csak hogy kikapcsolódjon.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy Jähner felmenti a németeket. A könyv egyik legerősebb megállapítása, hogy a háború utáni tíz évben a traumafeldolgozásban nagyon kevés hely jutott a holokauszt miatt érzett büntudatnak. Sok német egyfajta tisztítótűzként tekintett arra a szenvedésre, amelyen a II. világháború végén és az azt követő időszakban keresztülment. A túlélési ösztön elnyomta bennük a büntudatot, amelyet kezdetben csak olyan gondolkodók próbáltak beemelni a nemzeti diskurzusba, mint Karl Jaspers vagy Theodor Adorno, illetve olyan irodalmi művek, mint például Anne Frank 1947-ben kiadott naplója. Ugyanakkor Jähner mellett érvel, hogy a legtöbb kisember a háború után önmagát is Hitler áldozatának tartotta, és ez a későbbi két német állam szempontjából döntően fontos tényező volt. Egyrészt, mert a német–amerikai és a német–szovjet kapcsolat is erre az „áldozatnarratívára” épült, másrészt (itt a szerző Hermann Lübbe filozófus elméletére hivatkozik) a múlt közös elhallgatása lehetővé tette a kisebb szerepet betöltő nácik számára, hogy integrálódni tudjanak az új német társadalomba. Emellett, ha minden náci kollaboránst megbüntettek volna, valószínűleg az új német államok közül egyik sem tudott volna megfelelő nagyságú államapparátust kiépíteni.

Ez a kollektív elhallgatás ütött vissza a '68-as nemzedék megjelenésével, amely szerette volna felelősségre

vonni az előző generációt az elkövetett bűnökért. Jähner ezt a heveséget részben a hazatérő apák viselkedésével, részben a családi kapcsolatok átalakulásával magyarázza. A háborút túlélő német katonák új típusú társadalmi problémát jelentettek. A *Heimkehrer*, vagyis a hazatérő katona, külön fogalommá vált az 1945 utáni német sajtóban. Az otthonukba visszajutó férfiak ugyanis sokszor mind fizikálisan, mind mentálisan súlyosan sérültek voltak. Az átélt traumák hatására lobbánékonyak lettek, és a hadseregből hozott katonás rendet otthon is elvárták volna. Mindeközben azonban az anyák és a gyermekek viselkedése is megváltozott. A háború alatt sokszor a nőknek kellett elvégezniük a korábban férfitprivilegiumnak számító műszaki munkákat, illetve sokaknak kellett megtanulniuk a túlélés érdekében férfiak nélkül önállóan irányítani az életüket. Különösen a városi anyáknak kellett önállósodniuk, és egyszerre biztosítani gyermekeik számára a megélhetést és a morális iránymutatást.

A háború utáni években a nők gyakran a pályaudvarokon, a férjük képét lobogtatva várták haza társukat, és próbáltak a hazatérő katonáktól információt szerezni párjuk hollétéről. A hazatérő férfiak általában nem tudtak mit kezdeni feleségük önállóságával, akárhogy próbálták is, önállóvá vált feleségük mellett nem lettek ismét a család fejei. Ugyanakkor a háborús vereség érzete súlyosan bántotta férfias önérzetüket. Emellett gyermekeikkel sem tudtak bensőséges kapcsolatot kialakítani, és jobb híján a hadseregben tanult módszerekkel próbálták fegyelmezni őket. A háború végén sokszor

a gyermekeket küldték lopni és fosztogatni, akik általában enyhébb büntetésben részesültek, ha egyáltalán elkapták őket a zűrzavarban.

A könyv ismerteti Beate Uhse történetét, aki háborús vadászpilótából lett a német szexipar máig híres elindítója: kezdetben nőknek osztogatott postán elküldött füzetekben tippeket, miként hozzák rendbe szexuális életüket. Voltak azonban házasságok, amelyeket már nem lehetett megmenteni. A háború utáni években a válások száma jelentősen megnőtt, ahol viszont a felek nem tudtak elválni (különösen a nők kezdeményeztek volna), ott a gyermekekben maradandó élményt (sérülést) hagyott a családi otthon ridegsége.

Jähner viszonylag sokat ír a romeltakarításról, és különösen foglalkoztatja a nők ebben játszott szerepe. A *Trümmelfrauk* alakja Németországban a háború után ikonikussá vált, mivel férfiak híján sok esetben a nőkkel takarították el a romokat. Az 1945 tavaszán és nyarán készült fotókon gyakran láthatók ezek az asszonyok, amint láncban állva kézről kézre adják a törmelékekkel teli vödöröket (sokszor a legszebb ruhájukban, hiszen általában ezt féltették, így csak ez élte túl a háborús éveket). Jähner korabeli leírások alapján azonban rámutat arra, hogy a *Trümmelfrau* mítosza csak részben igaz: a képeket sokszor a fotósok állították be készítés előtt. A romeltakarítás nehéz feladatát végző nők ugyanakkor igen kevés pénzt kaptak a munkájukért.

A szerző hosszan elemzi a különböző romeltakarítási stratégiákat: Magdeburgban például a lakosokat

kötelezően fizetés nélkül hívták be, cserébe ingyen vihettek haza maltert. Berlinben kezdetben egy tányér leves ígéretével hívták dolgozni az önkénteseket, később pedig a szövetségesek által elengedett német hadifoglyokat és a náci párt egykori tagjait fogták be a romeltakarítási munkálatokba. Munkájukat a szovjetek által hazaküldött Walter Ulbricht vezette kommunista csoport ellenőrizte. A feladat elvégzését a háború végén kialakuló hatalmi vákuum is nehezítette. Egyrészt a nácik alatt működő rendőrök és hivatalnokok igyekeztek visszavonulni, akik pedig nem így tettek, nem tudták, van-e még joguk bármiben is intézkedni a szövetségesek bejövetele után. Mindezt még az is tetézte, hogy a győztesek gyakran tapasztalatlan embereket neveztek ki polgármesternek, akik nem is maradtak sokáig hivatalban.

Jähner hosszan és árnyaltan, több szempont alapján elemzi a megszállók és a megszálltak viszonyát. A magyar olvasónak eszébe juthat, hogy a németek és a magyarok tapasztalatai a megszálló szovjet csapatokkal nagyon hasonlóak voltak, a Vörös Hadsereg katonái Németországban is számtalan atrocitást követtek el a civil lakosság kárára, különösen megrázók a számtalan nemi erőszakról fennmaradt beszámolók. Amíg a szövetséges csapatok visszaéléseiről Nyugat-Németországban később, a sokk elmúltával szabadon lehetett beszélni, addig Kelet-Németországban a „baráti” szovjet katonák kegyetlenkedéseiről egyáltalán nem lehetett, így az áldozatul esett nőknek azon kívül, hogy a házastársuk sokszor elhidegült tőlük, gyakran az

elhallgattatás büntetésével is szembe kellett nézniük.

A szovjeteknél a lakosság sokkal pozitívabban fogadta az amerikaiakat, akik bár parancsba kapták, hogy nem érintkezhetnek a német lakossággal, sokszor mégis megtették. A megszálló amerikaiak mentalitásában sok német talált fogódzót a poroszos, a nácik által is elvárt fegyelem feloldásához. Az akut férfihiánnyal küzdő Németországban a nők körében különösen népszerűek voltak az amerikai katonák, és bár az ilyen kapcsolatokat a német közvélemény nem mindig nézte jó szemmel (különösen, ha a katona színes bőrvolt), idővel enyhült a szigor, és már az első években születtek házasságok is az ilyen viszonyokból.

Komoly feladatot jelentett a szövetségesek számára a sok hadifogoly és a háború alatt koncentrációs táborba került emberek hazajuttatásának vagy elszállásolásának megoldása. A helyzetet tovább nehezítette, hogy ebben az időben Közép- és Kelet-Európából számos németet üldöztek el és telepítettek ki Németország területére, akiknek az elhelyezését szintén meg kellett oldani. A migrációs hullám legkülönösebb csoportjába azok a zsidók tartoztak, akik a lengyelországi pogromok elől menekültek arra a német földre, ahol alig egy évvel korábban még gázkamrákban meg akarták őket semmisíteni. A szövetségesek a németek egykori hadifoglyait és a zsidókat gyakran továbbra is a korábbi táborokban tartották, mert nem tudták őket máshol elhelyezni. Ez azonban humanitárius katasztrófával fenyegetett, így az amerikaiak a Harrison-jelentés nyomán próbáltak javítani a helyzeten, például

úgy, hogy a barakokban a zsidókat elválasztották a kelet-európaiaktól.²

A katonai megszállás mellett a szövetségesek és a szovjetek egyaránt megakarták változtatni a németek mentalitását. Ehhez többek között újságokat alapítottak, filmeket fizettek, építészeket bíztak meg, mindemellett a CIA német festők szponzorálásán keresztül még az absztrakt művészet népszerűsítésébe is belefogott. A művészeti kiállításokon próbálták a nácikétól egészen eltérő stílust elfogadtatni a németekkel, ami a festményekben kevésbé sikerült ugyan, de az otthonokban elterjedt az absztrakt formákat ábrázoló tapéták és a vese alakú asztalok révén.

Jähnert a német gazdaság talpraállításának kérdése szintén élénken foglalkoztatja. A szerző a szociális piacgazdaság későbbi nyugatnémet sikerét több tényezőre vezeti vissza. Ilyen például a valutareform, amely hatékonyabban kihasználhatóvá tette a Marshall-tervet, a kompenzációs törvények bevezetése, amely erősítette a szolidaritást, és a feketepiac korábbi megléte is, amely a szerző szerint a jegyrendszer mellett kiegészítette a német gazdaságot, így a németek egyszerre szoktak hozzá a kapitalista piaci viszonyokhoz

² Earl G. Harrison 1945 márciusától az Egyesült Államokat képviselte a Kormányközi Menekültügyi Bizottságban (Intergovernmental Commission on Refugees). Jelentésében, amelyet 1945 augusztusára készített el, részletesen bemutatta a holokauszt-túlélő zsidók helyzetét az ideiglenesen felállított táborokban. A teljes jelentés elérhető a Dwight D. Eisenhower Elnöki Könyvtár és Múzeum honlapján: <https://www.eisenhowerlibrary.gov/sites/default/files/research/online-documents/holocaust/report-harrison.pdf> – utolsó letöltés: 2022. március 13.

és az állami gondoskodáshoz. Jähner felvetése figyelemre méltó, bár nem fejt ki teljesen ezt a párhuzamosságot.

Szintén a gazdasági és a társadalmi kérdések összefonódásáról olvashatunk a Wolfsburg történetét bemutató részfejezetben. A Volkswagen gyárnak otthont adó város lakossága a németek számára sokkoló módon 1948-ban, két egymást követő alkalommal is szélsőjobboldali pártokra szavazott az alsó-szászországi választásokon. Jähner szépen felépítve mutatja be Wolfsburg kialakulását, a világháború alatt ott működő kényszermunkatábort, és a háború után a városba áramló férfiak kilátástalan szociális helyzetét. Az újrarendülő gyárba ugyanis sok hazájából elűzött német és egykori hadifogoly került, miközben nem alakítottak ki számukra szociális védőrendszert, a városban gyenge volt az egyházi befolyás, a közoktatás kevésbé működött, és nem épültek olyan épületek, amelyekben a munkások otthon érezhették volna magukat. Ők azonban büszkék voltak a gyárakra, különösen a szakmunkások, akik technológiai küldetésként élték meg munkájukat. Itt

véleményem szerint kínálkozott volna az összehasonlítás valamelyik keletnémet iparvárossal (például az 1950-ben alapított Eisenhüttenstadtal), ez azonban elmaradt.

Összességében Jähner műve sok szempontból és izgalmasan mutatja be a II. világháború utáni tíz évben a németek életét, leszámol azzal a toposszal, hogy a háború utáni Németország(ok) rideg és komor elzárkózásba menekült(ek) volna az élet elől. Képes a háború utáni német társadalomnak a kollektív és az egyéni szintjeit is bemutatni, és foglalkozik az ezeket érintő legfontosabb kérdésekkel. A bemutatott eseményeket és személyeket megértően kezeli, anélkül azonban, hogy felmentené a szereplőket a morális felelősség alól. A szerző sokféle forrást használ érveinek alátámasztására. Reméljük, az ilyen minőségű nemzetközi munkák hatására Magyarországon is fellendül a koalíciós évek társadalom- és kultúrtörténeti szempontú tanulmányozása, és esetleg a könyv magyarra fordíttatásának lehetősége is felkelti a kiadók figyelmét.

Németh Patrik